

Vetenskapsteoretikern Karl Popper formulerade en kunskapsteoretisk position, som ofta – och även av honom själv – uppfattas som nyskapande och originell. I viss mening är den en form av empirism, men Popper och hans lärjungar tycks ha menat att den på ett väsentligt sätt skiljer sig från den klassiska empirismen, t.ex. hos David Hume, och även från den samtida logiska empirismen. Hans position brukar, av filosofer som influerats av Popper, kallas ”kritisk rationalism”; den förklarades och försvarades för en tid sedan av Gunnar Andersson i *FT* 4/09.

Jag framförde vissa invändningar mot Anderssons resonemang i *FT* 2/10. Andersson vidhåller emellertid i *FT* 3/10 att den kritiska rationalismen innebär ett ”filosofiskt traditionsbrott” och att den utgör en ”medelväg mellan skepticism och dogmatism”.¹ Han uppfattar mina invändningar som att jag betvivlar att den kritiska rationalismen lyckats övervinna skepticismen och att jag anser att dess princip för förnuftigt tro leder till logiska problem. Jag känner inte riktigt igen mig i den beskrivningen. Vad jag ville antyda i mitt tidigare inlägg var snarare att Poppers position – eller Anderssons² – inte skiljer sig på något väsentligt sätt från David Humes eller från samtida empiristers, åtminstone inte vad gäller förhållandet mellan empiriska data och vetenskapliga hypoteser.

¹För ordningens ska jag kanske här erkänna att jag inte riktigt vet vad Andersson syftar på med beteckningarna ”skepticism” och ”dogmatism”, men man kan lätt få intrycket att han anser att de passar på de flesta filosofer som inte anslutit sig till den Popperska positionen.

²Jag är inte riktigt säker på om Andersson menar att hans position skiljer sig något från Poppers. Menar han att hans princip *KR* – dvs. att ”det är förnuftigt att tro på de hypoteser som vid en viss tidpunkt bäst stått emot kritisk prövning” – är något som Popper själv förfäktade (vilket jag tror) eller att det är ett *nytt* bidrag till den kritiska rationalismen (som kan tillskrivas Andersson själv eller möjligen Poppereleven Alan Musgrave)? Kanske måste man, som Popper antyder, skilja mellan två olika tolkningar av ”förnuftigt att tro”, en teoretisk och en mer praktisk, av vilka Popper då bara skulle godta *KR* med den praktiska tolkningen (se Popper 1997, s. 123–4).

Anderssons formulering av sin egen, och den kritiska rationalismens, uppfattning om förnuftig tro kallar han *KR* och den lyder så här:

KR: Det är förnuftigt att tro att *P* (vid tidpunkten *t*) om och endast om *P* är den hypotes som (vid tidpunkt *t*) bäst har stått emot sträng kritik.³

Popper säger att han ”instämmer i Humes uppfattning att induktion är ogiltig och inte i något avseende berättigad”.⁴ Men det problem som induktiva slutledningar är avsedda att lösa kan dock enligt Popper lösas på ett annat sätt:

Min *lösning* på det logiska induktionsproblemet var att vi kan ha *preferenser* för vissa av de konkurrerande teorierna; nämligen för dem som är mycket informativa och än så länge har stått emot sådan kritik som strävar efter att eliminera felaktigheter.⁵

Detta låter ju ungefär som *KR*. Men man kan förstås fråga sig vad Popper menar med att ”ha en preferens för” eller ”föredra” en teori. Jag gissar att han menar att det innebär att man, åtminstone till en viss grad och tillsvidare, *tror* att teorin är sann. Men kanske menar han något helt annat, och i så fall skulle han kanske också förkasta *KR*. Det tror jag dock inte. Någoting i stil med *KR* tycks vara Poppers alternativ till induktiva slutledningar.

Jag ska nu i tur och ordning säga något om följande frågor, som jag tycker att Anderssons inlägg ger upphov till: 1. Uppfyller *KR* sina egna krav? 2. Har *KR* stått emot kritisk prövning av något slag? 3. Kan *KR* rättfärdigas? 4. Kan *någon* uppfattning rättfärdigas? 5. Är argumentation enligt *KR* en sorts induktion? 6. Innebär *KR* ett filosofiskt traditionsbrott?

1. UPPFYLLER *KR* SINA EGNA KRAV?

Jag är inte säker på om Andersson verkligen menar att *KR* uppfyller sina egna krav, men han tycks i alla händelser mena att det är förnuftigt att acceptera *KR* och man får lätt intrycket att han också menar att *KR*

³2009, s. 15. I sin första artikel säger Andersson att många kritiska rationalister menar att *KR* (eller som han där kallar det: ”Musgraves förslag”) ”är ohållbart och på ett eller annat sätt faller offer för Humes skeptiska kritik”, men han ska själv ”försöka visa att så inte är fallet” (2009, s. 14).

⁴Popper 1997, s. 112.

⁵Popper 1997, s. 122. Han säger också: ”Vi bör *föredra* den bäst prövade teorin och handla utifrån den” (s. 124).

uppfyller, eller kan uppfylla, sina egna krav.⁶ Å andra sidan säger han att för att kritisk prövning ska vara möjlig ”måste en teori ha empiriska konsekvenser” (2009, s. 14) och det är inte så lätt att se att *KR* alls har några empiriska konsekvenser.⁷ Om den inte har det, kan den inte gärna uppfylla sina egna krav.

Men Andersson kunde eventuellt invända att *KR* har empiriska konsekvenser. Om det nämligen skulle visa sig att hypoteser som klarat sträng testning flera gånger ändå rätt ofta visar sig vara falska i långa loppet, så skulle man väl därmed ha ett empiriskt argument mot *KR*? Nej, kanske inte, trots allt. Det skulle väl bara visa att det som vid en viss tidpunkt är förnuftigt att tro, ändå mycket väl kan vara falskt, och det är nog ganska okontroversiellt. Och speciellt kritiska rationalister kan inte gärna ha något att invända mot det. Men *om* det skulle visa sig att hypoteser som klarat kritisk prövning väldigt ofta ändå visar sig vara falska några decennier eller århundraden senare, så kan man kanske fråga sig om det verkligen är så förnuftigt att tro på hypoteser som klarar kritisk prövning.

Kanske menar Andersson och Popper att *KR* endast handlar om vetenskapliga teorier och hypoteser. *KR* själv är knappast en vetenskaplig teori. Snarare är den väl en filosofisk tes.⁸ Då kan den nog inte provas enligt *KR*.

Dessutom ska väl, enligt *KR*, en kritisk prövning av en teori innefatta en jämförelse med *alternativa* teorier, så att man kan avgöra om teorin ”*bäst* stått emot kritisk prövning” (min kursivering). Men vilka är alternativen till *KR*? Det är inte lätt att säga. Och Andersson kan väl inte gärna mena att en teori automatiskt uppfyller *KR*:s krav enbart därför att det saknas alternativ?

2. HAR *KR* STÅTT EMOT KRITISK PRÖVNING AV NÅGOT SLAG?

Ibland tänker sig emellertid Andersson att kritisk prövning kan vara av annat slag än att empiriska konsekvenser av en hypotes eller teori jämförs med vad vi kan observera. Han skriver exempelvis: ”Vad följer av att *KR*

⁶ Andersson skriver exempelvis: ”Vad följer av att *KR* kan tillämpas på sig själv? Till att börja med betyder det att *KR* klarat av en speciell typ av kritisk prövning” (2010, s. 7). I den första av dessa meningar tycks han förutsätta att *KR* kan tillämpas på sig själv. I den andra meningen tycks han mena att detta implicerar att *KR* också *klarar av* en viss kritisk prövning. Det kan knappast stämma.

⁷ Jag tyckte själv i mitt förra inlägg att *KR* inte har några empiriska konsekvenser. Det var kanske lite fantasilöst. Men Andersson har inte invänt mot detta.

⁸ Jag vill dock inte påstå att det skulle finnas en skarp gräns mellan vetenskapliga och filosofiska teser.

kan tillämpas på sig själv? Till att börja med betyder det att *KR* klarat av en speciell typ av kritisk prövning. Om vi vidare antar att *KR* klarat av övriga kända typer av kritisk prövning, så följer med hjälp av en tillämpning av *KR* (på *KR* själv) att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann”.⁹ Men vilka är dessa ”övriga kända typer av kritisk prövning”?

Mitt förra inlägg syftade inte i första hand till att utsätta *KR* för kritisk prövning. Hur ska man bära sig åt om man vill göra det? Det mest närliggande är att försöka hitta på motexempel mot principen, dvs. försanthållanden som är förnuftiga trots att de inte har stått emot sträng kritik – t.ex. därför att de över huvud taget inte har utsatts för kritisk prövning – eller som inte är förnuftiga trots att de har stått emot sträng kritik. Jag ska inte här gå närmare in på detta. Men man kan notera att åtminstone ena halvan av *KR* – den halva som uttrycks med ”endast om” – kan ifrågasättas. Man brukar t.ex. säga att medicinsk behandling ska baseras på ”vetenskap och beprövad erfarenhet”, men många vanliga behandlingsmetoder har *inte* prövats vetenskapligt, utan används endast med stöd av ”beprövad erfarenhet”. Trots det anses det tydligen vara förnuftigt av läkare att, åtminstone i praktiken, tro på dessa metoder och de antaganden de bygger på. (Att tillämpa ”beprövad erfarenhet” kan kanske sägas innebära en form av induktion. Ungefär: det har gått bra hittills, alltså går det nog bra nästa gång också.) Eller är det oförnuftigt att tillämpa beprövad erfarenhet? Skulle Popper anse det?

En annan invändning mot *KR* är följande. Även om *P* är den hypotes som (vid *t*) bäst stått emot sträng kritik, så finns det kanske väldigt många personer som inte känner till detta – och för dessa personer är det då knappast rationellt att (vid *t*) tro att *P*. Men *KR* kan förstås revideras så att denna invändning inte längre blir möjlig.

Hur som helst syftade min diskussion inte till att kritiskt pröva *KR*, utan snarare till att visa att *KR* är förenlig både med Humes uppfattning och med uppfattningar som förekommer bland empirister som var samtida med Popper. Jag påpekade att även om Hume ansåg att induktiva slutledningar inte är – och inte kan kompletteras med någon känd och välgrundad sann premis till att bli – ”förnuftiga” i betydelsen deduktiva, så menade han ändå att en förnuftig människa låter sin tro vara proportionell mot evidensen. Andersson håller med om att Hume ansåg ”att det är förnuftigt att låta graden av tro vara proportionell mot evidensen”. Men han tillägger att ”Hume kunde inte rättfärdiga sin uppfattning om förnuftigt tro, varför han förblev en skeptiker”.¹⁰ Av detta kan man få intrycket att Andersson menar att den kritiska rationalismen, till skillnad från Hume, *kan* rättfärdiga sin uppfattning om förnuftigt tro, dvs. *KR*.

⁹Andersson 2010, s. 37.

¹⁰Andersson 2010, s. 38.

3. KAN *KR* RÄTTFÄRDIGAS?

Men Andersson vill nog tvärtom hävda att *KR* *inte* kan rättfärdigas. Han tycks nämligen mena att *ingen* uppfattning kan rättfärdigas. Ty enligt honom ”ställer oss strävan efter att rättfärdiga inför valet mellan tre oönskade alternativ, nämligen att välja mellan oändlig regress, dogmatiskt avslut eller logisk cirkel” (s. 7).¹¹

Vilken inställning har han då till *KR*? Kan det vara så att han menar att själva *KR* inte kan rättfärdigas, men att det ändå kan vara förnuftigt att acceptera *KR*? Ja, så är det nog. Och troligen menar han också att det finns något som *tyder på* – eller *stöder* antagandet – att det är förnuftigt att acceptera *KR*. Nämligen det faktum att *KR* har överlevt kritisk prövning. Men om han tror det, så måste han väl också gå med på att *KR* själv, *på just detta sätt*, är rättfärdigad? Och om vi kan visa att *KR* på detta sätt är rättfärdigad, så har vi väl därmed också rättfärdigat *KR*, och därmed har vi visat att *KR* *kan* rättfärdigas.¹²

Om Andersson inte går med på detta, så kan det bero på endera av två saker. (1) Antingen beror det på att han utgår från att det han kallar ”rättfärdigande” måste leda till *absolut visshet* – vilket han menar är omöjligt att uppnå. Ett sådant språkbruk är dock egendomligt. Vanligen tänker man sig att rättfärdigande kan vara betydligt svagare än ett konklusivt bevis: rättfärdigande garanterar inte sanning, men det ger ett i någon mening ”tillräckligt stöd” åt det som rättfärdigas. Att en persons tro är rättfärdigad implicerar alltså inte att den är sann – och det är just därför som man traditionellt tänkt sig att kunskap är detsamma som rättfärdigad *och* sann tro.¹³ (Om rättfärdigande garanterade sanning, så skulle det ju räcka att säga att kunskap är rättfärdigad tro.)

(2) Den andra möjligheten är att Andersson menar att det inte i första hand är teorier och hypoteser, eller principer som *KR*, som kan vara rättfärdigade eller berättigade, utan personers *tro* på, eller *försanthållande* av, sådana hypoteser eller teorier eller principer (i en viss situation eller vid en viss tidpunkt). Det är alltså själva försanthållandet som kan vara rättfärdigat, inte innehållet i detta försanthållande, dvs. det som hålls för

¹¹Men samtidigt måste han väl mena att denna hans uppfattning – dvs. att man ställs inför tre oönskade alternativ – inte kan rättfärdigas. Varför ska man då bry sig om den?

¹²Den vanliga engelska termen för kunskapsteoretiskt rättfärdigande är ”justification”. Termen ”rättfärdigande” är kanske inte en alldeles lyckad översättning; den kan låta lite väl religiös. Möjligen vore ”berättigande” bättre? Eller ”motivering”?

¹³Andersson skriver: ”Den kritiska rationalismen bryter med traditionen som uppfattar kunskap som rättfärdigad sann tro” (s. 8), men det han menar är nog bara att den kritiska rationalismen har ”gett upp kravet på visshet”.

sant.¹⁴ Jag instämmer på det hela taget i detta. Men det hindrar inte att vi i en överförd bemärkelse även kan säga att en hypotes eller teori eller princip är rättfärdigad, *för en viss person i en viss situation*, om personens tro att den är sann är berättigad (förnuftig) i den situationen.¹⁵

Vi kan alltså avfärda båda dessa möjliga motiveringar för att säga att *KR* inte kan rättfärdigas. Men det räcker inte för att besvara frågan om *KR* kan rättfärdigas.

Om vi håller fast vid att rättfärdigande inte behöver garantera absolut visshet, så kan vi säga att *KR* kan rättfärdigas (för oss vid en viss tidpunkt) om man kan göra troligt att det är förnuftigt av oss att hålla *KR* för sann (vid denna tidpunkt).

Andersson säger att han inte vill *bevisa* att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann, han vill i stället bara *pröva* om det är förnuftigt att hålla den för sann: ”Om jag strävade efter att *bevisa* att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann med hjälp av *KR* själv, så hade Bergström med rätta kunnat invända att mitt resonemang är ett cirkelbevis. Men jag strävar inte efter att *bevisa* utan efter att *pröva* om det är förnuftigt att hålla *KR* för sann”.¹⁶ Termen ”bevisa” kan antyda att det här är fråga om absolut visshet; låt oss därför byta ut den mot ”göra troligt”, för att undvika denna association och i stället anknyta till den vanliga betydelsen av ”rättfärdiga” (*justify*). Menar Andersson att han inte ens vill *göra troligt* att det – för närvarande – är förnuftigt att hålla *KR* för sann, utan endast *pröva* om detta är förnuftigt?

Nej, jag tror inte det. Han tror ju på *KR* och *KR* säger inte (bara) att vi ska ”kritiskt pröva” hypoteser, utan att det är *förnuftigt att tro* på hypoteser som klarar kritisk prövning! Därför måste han väl också tänka sig att om man kritiskt prövar *KR* och visar att den klarar denna kritiska prövning, så *rättfärdigar* man därmed sitt försanthållande av *KR* – och därmed (tillsvidare) också *KR*. (Dock utan att uppnå absolut visshet.)

Man måste väl anta att Andersson skulle vilja rättfärdiga *KR* på detta

¹⁴Antag t.ex. att man tror att jorden är rund. Denna tro kan vara berättigad i den mån man har någon grund för den. Men vad skulle det innebära att det inte är själva tron, utan det man tror, nämligen att jorden är rund, som är berättigad eller rättfärdigad? Skulle det på något vis vara ”bättre” att jorden är rund än att den har någon annan form?

¹⁵Enligt Andersson kan vi inte ange principer för när hypoteser och positioner är berättigade, men vi kan ange principer för när det är förnuftigt att hålla dem för sanna (acceptera dem). Detta överensstämmer med vad jag just har sagt, men jag tror inte att Andersson menar detsamma som jag; han menar nog att vi inte kan ange principer för när vi kan vara absolut *säkra* på att hypoteser och teorier är sanna.

¹⁶Andersson 2010, s. 37.

sätt. Men såvitt jag kan se så *har* han inte prövat *KR* och visat att den klarar denna kritiska prövning; han påstår ju bara att *om KR* klarar kritisk prövning bättre än alternativa principer, *så* är det förnuftigt att tro på *KR*. Han har alltså inte rättfärdigat *KR*. Annorlunda uttryckt: han har inte gjort troligt att det är förnuftigt att godta *KR*.

4. KAN NÅGON UPPFATTNING RÄTTFÄRDIGAS?

Jag är alltså villig att gå med på att *KR* i princip skulle kunna rättfärdigas genom att den kritiskt prövas och därvid överlever denna prövning (bättre än alternativa principer).¹⁷ Men hur går då detta ihop med Anderssons tes¹⁸ att rättfärdigande leder till ett obehagligt *trilemma*, ett önskat val mellan tre önskade alternativ, nämligen en oändlig regress, ett dogmatiskt avslut eller en logisk cirkel?

Lägg märke till att vi nu har släppt tanken att rättfärdigande måste leda till absolut visshet. Men det är inte kravet på visshet som leder till *trilemmat*. Det är snarare det förhållandet att varje rättfärdigande tycks bygga på någon förutsättning som i sin tur kan ifrågasättas.

Detta kan exemplifieras med *KR*. Andersson menar ju att det faktum att en hypotes har stått emot sträng kritik är ett gott skäl för att det är förnuftigt att tillsvidare tro på hypotesen. Men hur vet vi att det är ett gott skäl? Andersson skulle väl svara att antagandet att detta är ett gott skäl i sin tur har stått emot sträng kritik. Men varför är då *detta* – om det nu skulle vara sant – ett gott skäl för att det är förnuftigt att tro på antagandet? Och så vidare. Det verkar klart att man här råkar in i en infinit regress eller en logisk cirkel om man inte accepterar ett ”dogmatiskt avslut”.

Oändliga regresser och logiska cirklar vill man ogärna råka in i, men ett ”dogmatiskt avslut” skulle nog somliga filosofer kunna acceptera. En förhållandevis vanlig uppfattning numera – en uppfattning som dock tycks komma i konflikt med såväl den klassiska empirismen hos t.ex. Hume som den logiska empirismen på 1900-talet och den kritiska rationalismen hos Popper – är att vi kan inse vissa icke-analytiska sanningar *apriori*; speciellt gäller detta vissa principer som vi använder för att rättfärdiga vetenskapliga teorier och hypoteser.¹⁹ *KR* kunde kanske vara en

¹⁷Men om *KR* *faktiskt* skulle överleva kritisk prövning är en annan sak. Det vill jag inte påstå – och jag har ju redan antytt att man nog kan anföra motexempel mot denna princip.

¹⁸Andersson 2010, s. 37.

¹⁹En känd filosof som har denna uppfattning är Laurence Bonjour. Han kallar sin position ”moderat rationalism”: ”rationalism”, därför att ”it holds that a priori justification genuinely exists and is not in general to be explained away as

sådan princip. Vi kunde kanske med andra ord vara *apriori* berättigade att acceptera *KR*. Någon kunde hävda att *KR*, med Kants terminologi, är ett syntetiskt omdöme *apriori*. I alla händelser kunde man hävda att vi är *apriori* berättigade att anse att *om KR* har stått emot sträng kritik, *så* är det förnuftigt av oss att tills vidare godta *KR*. Om nu någon frågar *varför* vi är *apriori* berättigade att anse detta, så kan vi kanske svara att det är något som vi direkt kan inse med hjälp av vårt förnuft – och som därför alla förnuftiga människor måste hålla med om. Detta är inte något särskilt bra svar, det tillför knappast något nytt, och det är väl vad Andersson skulle kalla ett ”dogmatiskt avslut” – men kanske är det ändå ett ”avslut” som kan accepteras.

I alla händelser kan man inte säga att Andersson själv har presterat något bättre svar på frågan om *varför* det är förnuftigt att godta *KR* (eller *varför* vi är berättigade att godta *KR*). *Om* han skulle utsätta *KR* för sträng kritik – vilket han väl ännu inte har gjort – och *om KR* då skulle överleva denna kritik, så kunde han förstås ange detta som en motivering för att det är förnuftigt att tills vidare acceptera *KR*. Jag har ingenting direkt emot ett sådant svar, men det är svårt att förneka att det skulle leda in i en cirkel eller oändlig regress. Samma problem dyker ju upp igen: *varför* ska vi tro att det är förnuftigt att tro på det som överlever sträng kritik? Att Andersson inte ”strävar efter att bevisa” att det är förnuftigt att godta *KR* förändrar inte detta.

Ett alternativ kunde möjligen vara att man lyckas bevisa matematiskt att man, givet vissa antaganden, i långa loppet oftare kommer att tro på sanna hypoteser än på falska, om man tillämpar *KR* eller något liknande (t.ex. statistisk beslutsteori eller Bayes teorem). Men även ett sådant bevis bygger då på vissa förutsättningar, som man (”dogmatiskt”) godtar och förhoppningsvis är *apriori* berättigad att godta.

5. ÄR ARGUMENTATION ENLIGT *KR* EN SORTS INDUKTION?

Både Popper och Andersson tar avstånd från induktion. ”Induktion existerar helt enkelt inte”, enligt Popper.²⁰ Men vad ska man då kalla en slutledning av den typ som Popper och Andersson själva tycks acceptera, nämligen en slutledning från ett konstaterande av att en given hypotes stått emot sträng prövning till slutsatsen att det är förnuftigt

merely analytic or definitional in character”; och ”moderat”, därför att ”it holds that a priori insight is both fallible and corrigible” (2001, s. 625). Någon absolut visshet är det alltså inte fråga om. – Inom parentes kan man här notera att den ”kritiska rationalismen” inte tycks vara en form av ”rationalism” i den mening av ordet som Bonjour ansluter sig till.

²⁰Popper 1997, s. 112.

att tillsvidare acceptera hypotesen? Detta ser ju inte ut som en deduktiv slutledning, och därför kan det väl vara rimligt att kalla den induktiv. Det karakteristiska för en induktiv slutledning anses ofta vara just det att slutsatsen går utöver premisserna, så att slutsatsen mycket väl kan vara falsk trots att premisserna är sanna.

Jag vet inte vad Popper eller andra kritiska rationalister skulle invända mot detta, men man kan i och för sig tänka sig flera möjliga invändningar. Någon skulle t.ex. kunna hävda att slutledningen i själva verket *är* deduktiv, även om den inte är logiskt giltig. Den är ”deduktiv”, kunde man påstå, i den meningen att det är *nödvändigt* att om premissen är sann, så är även slutsatsen sann. Men slutledningen är inte logiskt giltig, eftersom denna nödvändighet i Poppers slutledning inte är logisk, den gäller inte enbart i kraft av betydelsen hos logiska termer (dvs. för varje tolkning av icke-logiska termer). Då återstår förstas frågan vilken sorts nödvändighet det är fråga om. Det är inte lätt att säga. Någon kunde kanske föreslå att det är fråga om en ”begreppslig nödvändighet”, men det finns inget hos Popper eller Andersson som tyder på att de skulle tänka i dessa banor. Jag tror alltså inte man bör tänka sig att *KR*-slutledningar är deduktiva.

En annan möjlighet är att endast *vissa* icke-deduktiva slutledningar räknas som ”induktiva”, nämligen de där inga egenskaper och relationer förekommer i slutsatsen som inte också nämns i premisserna. Argumentation enligt *KR* är ju inte ”induktiv” i denna mening, eftersom förnuftighet är något som omnämns i slutsatsen utan att figurera i premisserna. Om ”induktiv” tolkas på detta sätt finns det uppenbarligen utrymme för slutledningar som varken är deduktiva eller induktiva. Sådana slutledningar kallas ibland ”abduktiva”, med en term lånad från C. S. Peirce. Exempel på detta kunde vara ”slutledningar till den bästa förklaringen” (*inference to the best explanation*).²¹ Sådana slutledningar antas ofta vara vanliga och mycket viktiga, inte minst i vetenskapliga sammanhang. Men en slutledning i enlighet med *KR* kan inte gärna uppfattas som en slutledning till den bästa förklaringen, ty att det är förnuftigt att godta en viss hypotes *förklarar* ju inte varför den har överlevt sträng prövning. Min gissning är för övrigt att Popper inte skulle godta abduction eller slutledning till den bästa förklaringen. Det liknar nog alltför mycket induktion för hans smak.²²

²¹Somliga, t.ex. Gilbert Harman, anser att (enumerativa) induktiva slutledningar är ett specialfall av slutledning till den bästa förklaringen.

²²Å andra sidan finns det också en viss likhet mellan slutledningar enligt *KR* och slutledningar till den bästa förklaringen, ty *KR* säger ju att det är förnuftigt att tro på den teori som bäst klarat sträng prövning, och denna teori är väl då också den som (för tillfället) bäst förklarar de iakttagelser man gjort under den stränga prövningen och tidigare.

Är då argumentation enligt KR en sorts induktion? Kanske och kanske inte. Det tycks bl.a. bero på vad man ska mena med ”induktion”.

6. INNEBÄR KR ETT FILOSOFISKT TRADITIONSBROTT?

Här bör man nog skilja mellan några olika tolkningar av vad det eventuella traditionsbrottet skulle kunna bestå i.

Felbarhet. Kanske menar Andersson att traditionsbrottet består i att den kritiska rationalismen till skillnad från tidigare kunskapsteori betonar att våra teorier är osäkra, att vi inte kan uppnå någon visshet.

Han säger att den västerländska filosofin ”har allt från Platon och Aristoteles fram till den moderna empirismen varit behärskad av sökande efter visshet”.²³ Han hänvisar här till Wedberg, men vad Wedberg säger är inte riktigt detta. Wedberg talar om rationalisterna och de engelska empiristerna, men nämner inte ”den moderna empirismen”. Och dessutom betonar Wedberg att det hos de engelska empiristerna också fanns en helt annan och motsatt attityd som kan uttryckas i orden: ”Skälen för olika åsikter varierar i styrka, och jag skall i varje särskilt fall gradera min tro efter denna styrka”.²⁴ Redan Newton insåg för övrigt att induktiv argumentering på basis av experiment och iakttagelser inte kan utgöra något *bevis* för generella slutsatser, men att den ändå är ”det bästa sätt att argumentera som tingens natur tillåter”.²⁵ Och Hume ansåg att vi aldrig kan vara säkra på sanningen av satser som handlar om fakta (och som går utöver vad som direkt observeras).²⁶

Det bör också påpekas att ”sökande efter (ökad) visshet” är en sak och ”tro att visshet kan uppnås” är något annat. Om man redan vet med visshet att visshet inte kan uppnås, så blir det i och för sig konstigt att sträva efter visshet, men man kan knappast veta med visshet att visshet aldrig kan uppnås.²⁷

²³ Andersson 2010, s. 38. Andersson hänvisar här till Wedberg 2003, s. 104.

²⁴ Wedberg 2003, s. 105.

²⁵ Citerat efter Wedberg 2003, s. 43 och 98.

²⁶ Se Wedberg 2003, s. 97. Det är väl mest rationalister, som t.ex. Descartes och Leibniz, som har trott att vi kan uppnå visshet om verkligheten. Även Kant hör hit med sin tes om att vissa av den newtonska mekanikens grundsatser är syntetiska sanningar apriori; se Wedberg 2003, s. 98. Att visshet kan uppnås om matematiska och logiska sanningar är däremot mer allmänt accepterat. Men vissa analytiska filosofer tycks också ha trott att visshet kan uppnås om vissa verklighetsutsagor; ett exempel är G.E. Moore.

²⁷ Popper verkar dock väldigt säker på att visshet aldrig kan uppnås. – Kan man då veta med visshet att man inte kan veta med visshet att man inte kan veta något med visshet? Popper skulle väl ändå ha svarat nej på den frågan och därmed lämnat möjligheten öppen att man ändå *kan* veta något med visshet.

De logiska positivisterna var ju i hög grad påverkade av Hume och trodde därför inte att man kunde uppnå någon visshet om faktiska förhållanden. En känd företrädare för rörelsen var Alfred Ayer och han skrev, med hänvisning till Hume, i sin bok *Språk, sanning och logik* från 1936:

Det faktum att en lag har bekräftats i $n-1$ fall utgör ingen logisk garanti för att den skall bekräftas även i det n :te fallet, hur stort vi än väljer n . Detta innebär att ingen allmän utsaga om ett faktiskt förhållande någonsin kan visas vara nödvändigt sann. Den kan i bästa fall vara en sannolik hypotes. Vi skall finna, att detta inte endast gäller om allmänna utsagor utan om alla utsagor med faktiskt innehåll.²⁸

Men detta leder inte till skepticism.

Ur det faktum, att en utsagas giltighet inte kan logiskt säkerställas, följer nämligen inte alls, att det är oförnuftigt för oss att tro på den. Vad som är oförnuftigt är tvärtom att begära en garanti där man inte kan erhålla någon, att kräva säkerhet, där sannolikhet är det enda som kan uppnås.²⁹

Poppers uppfattning stämmer, såvitt jag kan förstå, rätt bra överens med denna logiskt positivistiska doktrin.

Att våra uppfattningar om verklighetens beskaffenhet är osäkra menar nog de allra flesta analytiska filosofer. Den kritiska rationalismen kan därför inte sägas presentera någon filosofisk nyhet när den betonar att våra teorier om verkligheten är felbara hypoteser, som mycket väl kan komma att visa sig vara felaktiga. Däremot är det nog sant att Popper mer än många andra varit angelägen om att betona detta. Men det kan knappast betraktas som ett traditionsbrott.

Induktion. De allra flesta anser nog att induktiva slutledningar (i någon mening) förekommer. Kanske ska den kritiska rationalismens eventuella traditionsbrott främst bestå i att detta förnekas.

Popper hävdar att ”varken djur eller människor använder sig av någon procedur som liknar induktion, eller av något argument som grundar sig på en upprepning av instanser”.³⁰ Detta är en extrem och ganska orimlig tes. Ett barn som har bränt sig på elden en eller ett par gånger är nog benäget att tro att den skulle kännas på samma sätt även nästa gång. Detta är en hypotes som barnet godtar – åtminstone till en viss grad – utan att dessförinnan utsätta den för kritisk prövning. Bränt barn skyr elden. Och det finns till synes mängder av exempel på induktiva slutledningar där

²⁸ Ayer 1953, s. 54–5.

²⁹ Ayer 1953, s. 55. Med ”sannolikhet” menar Ayer här något subjektivt-normativt. Han skriver: ”Att säga att en observation ökar sannolikheten för en hypotes [...] är ekvivalent med att säga, att observationen ökar den grad av tillförsikt, med vilken det är förnuftigt att omfatta hypotesen” (1953, s. 87).

³⁰ Popper 1997, s. 112.

man går från iakttagelser till generella hypoteser.³¹ Men kanske är det en illusion att dessa slutledningar är induktiva (snarare än elliptiska och deduktiva). Kanske har Quine rätt när han säger följande:

Det är uppenbarligen sant att man ständigt resonerar inte bara för att vederlägga hypoteser, utan också för att stödja dem. Detta är emellertid en fråga om att resonera logiskt eller probabilistiskt utifrån andra trosföreställningar vi redan accepterar. [...] Vissa av dessa stödjande trosföreställningar kan vara observationella, men de ger ett stöd endast i samarbete med andra trosföreställningar som är teoretiska.³²

Men barnet som skyr elden behöver väl inga teoretiska trosföreställningar för att med logiska eller probabilistiska slutledningar nå fram till slutsatsen att man bränner sig på eld? Quine har möjligen rätt i mer teoretiska sammanhang – även om det kan vara svårt att exakt peka ut alla de teoretiska föreställningar som har underförstått i en till synes induktiv slutledning – men i enklare fall, vid mer primitiv inlärning, är vi nog genetiskt programmerade att utveckla förväntningar på grundval av enskilda erfarenheter.

³¹Ett exempel på detta, som har en lite lustig anknytning till Poppers fallibilism, är den s.k. ”pessimistiska induktionen”. Den utgår från det faktum att alla (eller de flesta) vetenskapliga teorier som tidigare under historien har accepterats senare visat sig vara felaktiga, så kommer detta antagligen också att gälla generellt, alltså även i framtiden. Vetenskapssociologen Barry Barnes skriver t.ex. att ”the majority of all the theories which scientists have ever put forward have been rejected as false or misconceived, and the majority of the findings which they have reported have been forgotten. Scientific knowledge has an extremely short lifetime” och att sålunda ”our present knowledge is likely to be treated in three or four generations much as we ourselves treat the knowledge of three or four generations ago” (Barnes 1985, s. 66). Detta förefaller vara en induktion. En gissning baserad på erfarenhet. Men Popper skulle kanske säga att den inte är en *vetenskaplig* hypotes, eftersom den inte (så lätt) kan falsifieras: vi kan ju inte *nu* se vad som händer i framtiden. Hur som helst skulle nog ingen komma på denna generella hypotes utan att *först* ha uppmärksammat många exempel på att allmänt accepterade teorier senare har förkastats. – Man kan fråga sig mer generellt: vad kommer *först*, iakttagelser eller hypoteser? Popper skulle väl säga att hypoteser kommer först, men han skulle nog också betona att före hypoteserna kommer *problem*, som hypoteserna är möjliga svar på. Men problemen i sin tur uppstår antagligen oftast som reaktion på iakttagelser. (Varför faller stenar till marken? Varför stiger eldens lågor uppåt? Etc.)

³²Quine 1993, s. 27. Quine fortsätter dock: ”Ren observation ger endast negativ evidens”; och han hänvisar också i sammanhanget till Popper. Men *ren* observation – dvs. observation utan någon som helst bakgrundskunskap – kan nog inte heller utgöra negativ evidens.

Man kan förstås säga att enkla induktioner eller generaliseringar inte så mycket är rationella (eller "logiska") slutledningar, utan snarare rent psykologiska reaktioner – ungefär som Hume tänkte sig. Men kan man verkligen dra någon skarp gräns mellan dessa båda alternativ? Jag tror inte det.³³ Och Popper tycks för sin del förneka att induktion förekommer ens i form av icke-rationella reaktioner; enligt honom tycks hypoteser och teorier uppstå ur intet eller kanske snarare ur det rena tänkandet. Poppereleven Ian Jarvie säger att "Poppers 'falsifikationism' vänder på den vanliga uppfattningen att ackumulerad erfarenhet leder till vetenskapliga hypoteser; i stället är det fritt påhittade hypoteser som kommer först och som sedan provas mot erfarenhet".³⁴ *Fritt* påhittade hypoteser?! I så fall skulle ju vem som helst, utan vetenskaplig utbildning och erfarenhet, kunna hitta på vetenskapliga hypoteser lika bra som någon annan. Någon utbildning behövs inte. Det vore lika konstigt som att ett litet barn direkt skulle kunna gissa sig till att man bränner sig på elden, utan att alls ha någon erfarenhet som tyder på detta. Barnet *börjar* knappast, utan någon som helst relevant erfarenhet, med hypotesen att man bränner sig på eld, för att *sedan* utsätta denna hypotes för sträng prövning och *därefter* provisoriskt godta den. Det låter orimligt. Och på samma sätt är det nog inom vetenskapen.

Så induktiva slutledningar förekommer nog. Däremot är de ofta väldigt osäkra och i många sammanhang är det därför viktigt eller lämpligt att de kompletteras med kritisk prövning. Däri har naturligtvis Popper rätt. Men inte heller detta kan väl ses som ett traditionsbrott.

Att helt förneka att induktiva slutledningar förekommer är förstås ett "traditionsbrott", men detta traditionsbrott förefaller som sagt omotiverat. Det är, om man så vill, en hypotes som borde utsättas för kritisk prövning. Såvitt jag vet har Popper inte gjort det.

Kunskap. Andersson säger: "Den kritiska rationalismen bryter med traditionen som uppfattar kunskap som rättfärdigad sann tro. I stället för att sträva efter rättfärdigande och visshet, strävar den kritiske rationalisten efter kritisk prövning och förnuftiga försanthållanden."³⁵ Strävan

³³Popper vill dock dra en skarp gräns här, nämligen mellan vad han kallar "värld 2" och "värld 3"; se t.ex. Popper 1997, s. 61. Och de logiska empiristerna betonade likaså ofta skillnaden mellan "context of discovery" och "context of validation".

³⁴Ian C. Jarvie, "Popper, Karl Raimond, Life and works", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, utg. E. Craig. Min översättning av "Popper's 'falsificationism', reverses the usual view that accumulated experience leads to scientific hypotheses; rather, freely conjectured hypotheses precede, and are tested against, experience".

³⁵Andersson 2010, s. 38.

efter visshet har jag redan diskuterat, men i den filosofiska traditionen har kunskap onekligen uppfattats som rättfärdigad sann tro,³⁶ och kanske är det på denna punkt som den kritiska rationalismen bryter mot traditionen.

Men kritiska rationalister förnekar inte att det man tror kan vara sant. Däremot är de kanske skeptiska mot rättfärdigande, men som jag tidigare sagt beror det nog på att de tror att rättfärdigande kräver visshet eller att det leder till ett olösligt trilemma.

Det trilemma Andersson pekar på tycks dock endast kunna undvikas om man accepterar möjligheten av apriori rättfärdigande. Består kanske den kritiska rationalismens traditionsbrott i att den inte accepterar denna möjlighet? Jag tror inte det. Varken Andersson eller Popper gör någon poäng av detta, enligt vad jag kan upptäcka. För övrigt var ju många av de logiska empiristerna just skeptiska till förekomsten av syntetiska omdömen apriori – och därmed också till apriori rättfärdigande. Så den kritiska rationalismen kan knappast på denna punkt bryta mot traditionen.

Falsifikation. De logiska empiristerna ansåg att empirisk evidens kan såväl stödja (verifiera eller konfirmera) som vederlägga (falsifiera) vetenskapliga teorier. Popper förnekade detta och menade i stället att empirisk evidens *endast* kan falsifiera vetenskapliga teorier. Är det detta som utgör traditionsbrottet?

Inte heller på denna punkt tror jag att det egentligen är någon större skillnad mellan kritiska rationalister och vanliga empirister. De rent *logiska* relationerna mellan generella och singulara omdömen är inte kontroversiella. Att en korp är svart verifierar inte (konklusivt) teorin att alla korpar är svarta, men att en korp är vit skulle konklusivt falsifiera den. Men i mer realistiska exempel är skillnaderna mellan verifikation (eller snarare konfirmation) och falsifikation inte lika dramatisk.

Popper skulle säkert hålla med om att falsifikation normalt förutsätter en viss bakgrundskunskap. Vetenskapliga hypoteser och teorier implicerar inte på egen hand några empiriska testsatser som eventuellt kan konstateras vara falska. Hjälpypoteser och bakgrundsantaganden behövs också. Om vissa testsatser, som impliceras av en teori som utsätts för sträng prövning, visar sig vara falska, så kan man alltså inte utan vidare dra slutsatsen att teorin är falsk. Däremot kan man dra slutsatsen att antingen är teorin falsk, eller också är någon av hjälpypoteserna

³⁶Dock menar de flesta numera att detta måste kompletteras med något ytterligare villkor på grund av de motexempel som E. Gettier och andra har konstruerat. Vidare finns nu också en hel del externalistiska alternativ till den klassiska kunskapsdefinitionen. Men inget av detta har sitt ursprung bland de kritiska rationalisterna. Så det kan vi här bortse från.

falsk (eller också är testsatserna trots allt inte falska). Det man kan säga är då att *om* det är förnuftigt att tro på hjälphypoteserna och på att testsatserna är falska, *så* är det förnuftigt att förkasta den teori eller hypotes som prövas.³⁷

På liknande sätt förutsätter också induktiva slutledningar i allmänhet en hel del bakgrundskunskap. Som vi har sett menar t.ex. Quine att när man resonerar för att stödja hypoteser, så resonerar man i själva verket ”logiskt eller probabilistiskt” utifrån trosföreställningar som man redan accepterar, av vilka somliga är teoretiska snarare än observationella. Jag påpekade också i mitt tidigare inlägg att induktiva slutledningar inte enbart kan utgå från iakttagelser. Ytterligare antaganden krävs också.³⁸

I bägge fallen är det fråga om att anpassa våra teorier till våra experiment och iakttagelser på bästa sätt. Riktigt hur detta går till är inte alldeles lätt att säga och det kan förmodligen också variera en hel del från fall till fall. Olika filosofer har försökt rationellt rekonstruera sådana processer på lite olika sätt, men det finns ännu ingen entydig och allmänt accepterad uppfattning om detta. Oftast talar man här helt enkelt om en ”hypotetisk-deduktiv” metod. Ibland förknippas den just med Poppers teorier, men själva termen tycks komma från William Whewell på 1830-talet och enligt Wedberg talar man ofta om ”den hypotetisk-deduktiva metoden som något som är karakteristiskt för den moderna naturvetenskapen alltifrån dess födelse på 1500- och 1600-talen”.³⁹ Något riktigt traditionsbrott har Popper knappast åstadkommit här.

Den brittiske filosofen David Miller påstår i inledningen till sitt urval av Poppers viktigaste skrifter att även om den kritiska rationalismen ”i vissa avseenden förbådats” av t.ex. Hume, Kant, Whewell och Pierce, så är den ”nästan uteslutande utarbetad under den senare hälften av vårt århundrade [dvs. 1900-talet] av Sir Karl Popper, samt av en liten grupp av hans studenter och sympatisörer”.⁴⁰ Enligt min mening är detta en alltför sekteristisk åsikt. Miller överdriver. Han överdriver också när han i samma inledning säger att argument, enligt den kritiska rationalismen, alltid är negativa; de används endast då man vill göra sig av med teorier.⁴¹ Men det stämmer ju inte: argumentet att en teori överlevt kritisk prövning används ju enligt den kritiska rationalismen för att visa att det är förnuftigt att tillsvida goda den. Detta är positivt snarare än negativt.

³⁷Ayer noterar 1936: ”En person kan alltid försvara sina övertygelser inför skenbart motsägande vittnesbörd, om han är beredd att göra erforderliga tilläggsantaganden” (Ayer 1953, s. 80).

³⁸Bergström 2010, s. 30–31.

³⁹Wedberg 2003, s. 42.

⁴⁰Popper 1997, s. 10.

⁴¹Popper 1997, s. 11.

LITTERATUR

- Andersson, Gunnar. 2009. Förnuftig tro och intellektuell moral, *Filosofisk tidskrift*, nr 4.
- Andersson, Gunnar. 2010. Rättfärdigande och kritisk prövning, *Filosofisk tidskrift*, nr 3.
- Ayer, A.J. 1953. *Språk, sanning, logik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Barnes, Barry. 1985. *About Science*. Oxford: Clarendon Press.
- Bergström, Lars. 2010. Kritisk rationalism? *Filosofisk tidskrift*, nr 2.
- BonJour, Laurence. 2001. Précis of *In Defense of Pure Reason*, *Philosophy and Phenomenological Research* Vol. LXIII, No. 3, s. 625–631.
- Popper, Karl. 1997. *Popper: Kunskapsteori, vetenskapsteori, metafysik, samhällsfilosofi*, i urval av David Miller. Stockholm: Thales.
- Quine, W. V. 1993. *Strävan efter sanning*. Nora: Nya Doxa.
- Wedberg, Anders. (1970) 2003. *Filosofins historia: Nyare tiden till romantiken*. 2 uppl. Stockholm: Thales.